

ULOGA USTAVA U SISTEMU ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA / THE ROLE OF THE CONSTITUTION IN THE SYSTEM OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

Dr. Golijan Jelena¹, Dr. Golijan Dragan²

¹Gradska uprava Beograda

²Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Aleja Konzula – Meljanac bb, Travnik, BiH
e- mail: jelena.golijan@fpp.edu.rs, dragan.golijan@fpp.edu.rs

Stručni članak

<https://www.doi.org/10.58952/zr20261501803>

UDK / UDC 342.7(497.6):321

Sažetak

Od Velike povelje sloboda , te Američkog ustava, te Sretenjskog ustava do danas, svi demokratski ustavi su usavršavani i bili u zaštiti ostvarenja ljudskih prava i sloboda kao i čuvanju ekonomsko-socijalnog uređenja. Ustavno pravno uređenje je osnova za politički, ekonomski i društveni razvoj u svim državama. Ustavno pravna jurisprudencija i analize vitalne su za kontinuirani proces usklađivanja procesa i prilagođavanja kojima vremenom podležu svi ustavi. Sama preambula ustava svih zemalja naglašava zaštitu ljudskih prava i dostojanstva . Ustav Bosne i Hercegovine u preambuli se zalaže za privredni rast i zaštitu privatne svojine. Zadatak svakog demokratskog ustava je garantovanje i zaštita ljudskih prava i sloboda u skladu sa međunarodnim standardima, ostvarivanje socijalne pravde , vladavine prava, parlamentarna demokratija i podjeli vlasti , slobodnim izborima , lokalnoj samoupravi i drugo.

Ključne riječi: Ustav, ljudska prava i slobode, lokalna samouprava, preambula , tržišna privreda
JEL klasifikacija: K10, K33

Abstract

From the Great Charter of Freedoms, the American Constitution, and the Sretensky Constitution to the present day, all democratic constitutions have been improved and have been in the protection of the realization of human rights and freedoms as well as the preservation of the economic and social order. Constitutional and legal order is the basis for political, economic and social development in all countries. Constitutional and legal jurisprudence and analyses are vital for the continuous process of harmonization of processes and adjustments to which all constitutions are subject over time. The preamble of the constitutions of all countries emphasizes the protection of human rights and dignity. The Constitution of Bosnia and Herzegovina in its preamble advocates for economic growth and the protection of private property. The task of every democratic constitution is to guarantee and protect human rights and freedoms in accordance with international standards, the realization of social justice, the rule of law, parliamentary democracy and the separation of powers, free elections, local self-government, and other.

Keywords: Constitution, human rights and freedoms, local self-government, preamble, market economy

JEL classification: K10, K33

UVOD

Ustav je najviši pravni akt jedne države, koji nastaje nastankom države, jer on propisuje njenu organizaciju. Ustav je akt koji propisuje svoje sopstveno donošenje i promene. Ustav je akt kojim se uređuje proces stvaranja prava i izgradnje pravnog i političkog sistema jedne države. Ustav ograničava državnu vlast i štiti ljudska prava i slobode.

Prve odluke rodovskog i plemenskog starješine (pater familias) izdavane su usmeno i imale su snagu ustavne materije. U antičkoj civilizaciji javljaju se pisani akti sa elementima ustavne materije. Pojava Aristotelovih 156 ustava, snažna je potvrda o postojanju ustavne materije prije 2000. godina od savremenih ustava.

Poznati rimski filozof Ciceron (Marcus Tullius Cicero) je upotrebio riječ ustav. Zakonik cara Stefana Dušana, je pravni spomenik i najznačajnije delo 14 veka. Primenjivan je na teritoriji carstva Srba i Grka. Car Dušan je nastojao da njegova država bude monarchia legalis. Aleksandar Sobovljević ističe da je Zakonik opšte obavezna pravna norma za carstvo.

Prof. Kuzmanović Rajko kaže: „Po strukturi Dušanov Zakonik je ustavni akt i ima dva dijela: tekstualni i normativni. Donio ga je Državni Sabor 21. Maja 1349. (bio je makar i formalno zakonodavno tijelo“. Sudovi su samostalni i nezavisni i odvojeni od upravne vlasti (oko četrdeset članova je posvećeno sudstvu). U carevini nije bilo višeg akta od Zakonika.²⁸⁶

Rimska država je postojala više od 1300 godina, a veći deo je karakteriše procvat pravne države i velike aktivnosti rimskog političkog predstavništva Senata i imperatora. Značajna je Justinijanova kodifikacija (Digesta, Institutiones, Codex i Novalae), a prije toga Zakon od dvanaest ploča, što sve čini Corpus Juris Civilis Romani. U okviru narednih kodifikacija brojne odredbe imaju snagu ustavnih pravila u dvije rimske konstitucije edicta i decreta su odredbe ustavnog karaktera.

Prvi ustavni akt u svijetu je Velika povelja sloboda (Magna charta libertatum iz 1215, nastala u borbi da se ograniči opstanak vlasti šefa države. Njome se uspostavila ustavnost i zakonitost i počeo period ustavnih monarhija. Istina, povelja sama potvrđuje šta kralj ne smije da čini.

Nakon dužeg niza godina posle Povelje pojavljuju se ustavni dokumenti i dokumenti prava i sloboda, a to su: Peticija o pravima, bilo pravima, te temelj građanskih prava i sloboda Habeas corpus act. Engleska svoj ustav dopunjava, a zadržava sve donešene propise pa dalje.

Nakon Kolumbovog otkrića Amerike 1492 doseljavaju se mnogi narodi i osnivaju svoje kolonije. Nakon provedene revolucije (1774-1783 god) te prvog i drugog kongresa donosi se Deklaracija o nezavisnosti (1776), a godine 1777 Kongres donosi odluku o osnivanju Konfederacije SAD. A godine 1787 usvaja se Ustav SAD i formira se federacija. Ustav ima svega sedam članova i 27 amandmana.²⁸⁷

Iz navedenog pregleda ustavnog razvoja da se videti kako je tekao razvoj i primena (uživanje) ljudskih prava i sloboda.

Možda su kasniji ustavi a i sve dopune ustava propisivali više vrsta ljudskih prava i davali veću zaštitu.

1. DEKLARACIJA LJUDSKIH PRAVA

Bilo je civilizacija koje su nestale (indijska, kineska, egipatska, grčka, rimska i druge) a da iza njih nisu ostali dokumenti o pravima i slobodama čovjeka i pored toga što su se kod njih stvorile ideje i istine. Volja vladara je bila zakon, a borba za stvaranje i jačanje ljudskih prava trajna.

²⁸⁶ Kuzmanović, Rajko, Eseji o ustavnosti i zakonitosti, Pravni fakultet, Banja Luka, 2004, str 196-197

²⁸⁷ Marković, Ratko, Ustavno pravo, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 59-71.

Kako smo već i istakli Velika povelja slobode nudi određena prava i slobode, a iza nje se donose zakonski propisi koji nose demokratizaciju i palete ljudskih prava i sloboda. Takođe i u SAD dolazi do usvajanja značajanih akata kojima se garantuju prirodna i neotuđiva prava ličnosti.

Deklaracijom o nezavisnosti SAD su utvrđene bitne odredbe o nepovredivom prirodnom i neotuđivom pravu čovjeka i zaštiti prava i sloboda. (ona se odnose na život, odbranu slobode, sticanje i posjedovanje svojine i dr.)

U Francuskoj u doba revolucije (1789) donešena je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina sa svojih 17 članova kojima se „utvrđuju prirodna, neotuđiva i sveta prava čovjeka“.

Nakon Oktobarske revolucije donijeta je Deklaracija o pravima radnog i eksploatisanog naroda. Bitne odredbe ove Deklaracije su unete u Ustav Ruske SFSR iz 1918. godine.

Ujedinjene nacije su svojom Poveljom iz 1945 utvrdile bitna prava i slobode. (u članu 1. piše „poštovanje ljudskih prava kao i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik i veru).

1948 godine donešena je Opšta deklaracija o pravima čovjeka. Godine 1966 donešeno je još nekoliko dokumenata: Pakt o građanskim i političkim pravima, Pakt o ekonomskim, kulturnim i socijalnim pravima, a 1959. godine donešena je Deklaracija o zaštiti djeteta, a 1952 godine-Konvencija o političkim pravima žena i druge.²⁸⁸

Značajno je istaći Evropsku Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i sloboda koja je donešena 1950, a stupila na snagu 1953. godine sa svojim protokolima.²⁸⁹

Bilo koji savremeni ustav nastoji da usavršava oblast ljudskih prava i sloboda, a posebno da predloži i zaštitu prava od zloupotrebe.

Ka se radi o Ustavu BiH kaže se da će Ustav obezbediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava. Ustav BiH u članu II tačka 3. utvrđuje i garantuje sledeća prava: pravo na život, pravo da lica ne budu mučena, pravo da lica ne budu držana u ropstvu, pravo na slobodu i bezbjednost, pravo na pošteno saslušanje u građanskim i krivičnim predmetima, pravo na privatan i porodični život, slobodu misli, savjesti i veroispovesti, slobodu izražavanja, slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, pravo na brak i zasnivanje porodice, pravo na svojinu, pravo na obrazovanje i pravo na slobodu kretanja i prebivališta.²⁹⁰

2.VRSTE PRAVA I SLOBODA ČOVJEKA I GRAĐANINA

Kroz istoriju ustavnog razvoja, uvek su postojale vrste prava i sloboda, različite od države do države i postojećeg društvenog poretka. Manje ili više u svim državama postoji zahtev za zaštitu prava. Neka prava su trajna a neka prava nastaju a neka nestaju. Upravo zbog toga su i nastale klasifikacije, a sva prava su potrebna čovjeku.

Veliki broj teoretičara se slaže sa jednom klasifikacijom a to je:

- Lična prava i slobode se javljaju u svim ustavnim sistemima jer se njima štiti osnovni fizički, moralni i duhovni integritet, ta prava su i najstarija.
- Pravo na život je prirodno, trajno, nepromenljivo i neotuđivo, u nekim državama postoji smrtna kazna, što znači da pravo na život nije apsolutno.
- Pravo na jednakost ljudi je prirodno i neotuđivo pravo kojim se ljudi izjednačavaju bez obzira na boju kože, pol, obrazovanost, naciju, veroispovest i dr. U Deklaraciji o pravima i slobodama iz 1789 stoji „ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima i slobodama.
- Sloboda čovjeka je nedeljiva od čovjeka. Samo je život ispred slobode. Lišenje slobode ako je nezakonito je kažnjivo.

²⁸⁸ Kuzmanović, Rajko, isto djelo, str 2016

²⁸⁹ Sadiković, Čazim, Evrosko pravo ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2003, str 18-19.

²⁹⁰ Ustav BiH, (Dejtonski mirovni sporazum, Aneks 4).

Sloboda se smije ograničiti samo na način predviđen zakonom i da je usklađeno sa domaćim pravom. Evropska Konvencija o ljudskim pravima u članu 5. Stav 1. Propisuje dozvoljena ograničenja.

- Pravo ličnosti na zaštitu dostojanstva i integriteta ne dozvoljava mešanje u privatni život.
- Sloboda kretanja i nastanjanja dozvoljava da se građani neograničeno kreću i nastanjuju u svom dijelu svoje države. Niko se ne može prisiljavati da živi u mestu koje ne žele. Postoji ograničenja u vezi nastanjanja i kretanja, ali samo u skladu sa zakonom.
- Ostala prava ćemo nabrojati, a neka karakteristična pojasniti: pravo čovjeka u postupku pred državnim organima, nepovredivosti stana, sloboda misli i opredeljenja, slobode savjesti i veroispovesti, nepovredivost tajne pisma, pravo na zaštitu podataka o ličnosti, sloboda i izražavanje nacionalne pripadnosti i sloboda nauke i umetnosti.

Politička prava i slobode su građanska prava i ona zavise od dostignutog nivoa demokratije i oblika uređenja. Još u staroj Grčkoj građani zahtevaju da dobiju određena politička prava (čovjek je političko biće-Zoon politicon. Funkcionisanje građanske parlamentarne demokratije je veliki pomak u pravcu ostvarivanja zaštite prava i sloboda. Politička prava nisu u svim državama jednaka, negde su reducirana.²⁹¹

Na našim prostorima su značajno podržana i zaštićena sledeća politička prava: Biračko pravo, sloboda udruživanja, sloboda govora i javnog istupanja, sloboda zbora i javnog okupljanja, sloboda štampe i drugih vidova i drugih vidova javnog izražavanja, pravo na predstavke, peticije i predloge, pravo na javnu kritiku, pravo na državljanstvo.²⁹²

Ekonomski socijalna prava i slobode dobijaju značajnije mesto kada država zauzima značajnije mesto u ekonomskoj sferi. U Afričkoj povelji i Američkoj konvenciji o pravima čoveka ekonomska i socijalna prava su sastavni deo integralnog regionalnog dokumenta o ljudskim pravima. Evropska socijalna povelja uvrštena je u regionalni sistem zaštite ljudskih prava i tako da ekonomska, socijalna i kulturna prava dobijaju priznanje i zaštitu. Cilj ekonomskih prava je da pojedinac uživa ekonomska prava kao i ostala prava.

Ova prava su dopuna ostalim pravima koja se međusobno dopunjavaju. Uživanje ekonomskih prava treba da bude dostupno svim građanima bez ograničenja.²⁹³ Pravo svojine garantuju ustavi savremenih država.

Ustav Republike Srpske u članu 50 kaže „Ekonomsko i socijalno uređenje zasniva se na ravnopravnosti svih oblika svojine i slobodnom privređivanju, samostalnosti preduzeća i drugih oblika privređivanja u sticanju i raspodjeli dobiti i slobodnom kretanju robe, rada i kapitala u Republici kao i jedinstvenom privrednom prostoru“.²⁹⁴

Svi oblici svojine imaju jednako pravnu zaštitu. Strana lica mogu sticati pravo svojine i pravo na osnovu ulaganja kapitala u skladu sa zakonom.

Savremeni ustavi u svom trećem dijelu ekonomsko i socijalno uređenje regulišu pitanja, svojine, svojinskih, odnosno ulaganja u preduzetništva i daju osnovu za ekonomski razvoj i napredak.

Strana lica mogu sticati pravo svojine i pravo na osnovu ulaganja kapitala, u skladu sa zakonom. Savremena država mora biti posebno zainteresovana za privredu. Država treba da interveniše u privrednom životu kako bi se izbegli rizici.

²⁹¹ Kuzmanović, Rajko, Ustavno pravo, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, 2006, str 223-227.

²⁹² Kuzmanović, Rajko, isto djelo, str 219-229

²⁹³ Bakšić-Muftić Jasna, Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2002, str 221-223.

²⁹⁴ Ustav Republike Srpske, Narodna Skupština RS, Banja Luka 2014, član 50.

Aktivna uloga države u privrednom životu neminovno utiče na promjenu koncepta svojine, svojina postoje svojevrsna socijalna funkcija kojoj se već ustavom postavljaju snažna ograničenja.²⁹⁵ Protokol br.1. uz Evropsku konvenciju štiti pravo svakog fizičkog i pravnog lica na mirno uživanje imovine koja se obično naziva pravom na imovinu ili pravom svojine. Niko ne može biti lišen svoje imovine osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim Zakonom i opštim načelima međunarodnog prava. Država zadržava pravo da primjenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu sa opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.²⁹⁶

Pravo privatne svojine, sloboda preduzetništva i sloboda profesije čini temelj privrednog poretka. Ljudska prava treće generacije odnose se na narod. Ovde se prvenstveno misli Afričku povelju o pravima čovjeka i naroda, te Alžirsku deklaraciju, te aktivnosti UN.

Afrička povelja kao regionalni dokument pored ostalog ističe i prava naroda:

- Pravo na ravnopravnost naroda;
- Pravo na samoopredjeljenje;
- Pravo na slobodno upravljanje narodnim bogatstvom;
- Pravo na ekonomski, socijalni i kulturni razvoj;
- Pravo na mir;
- Pravo na zaštitu okoline.

Povelja UN član 76 „da se razviju poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, spol, jezik ili veroispovest ka i da razvija osjećanje uzajamne zavisnosti naroda u svijetu.“ Pravo naroda vezano je za potvrđivanje nediskriminacije kao osnovnog načela koje prožima sve dokumente o ljudskim pravima.

Nova i posebna prava i slobode su: ekološka prava, prava u sferi upravljanja, prava i slobode etničkih grupa i nacionalnih manjina, prava i slobode stranaca i lica bez državljanstva.

3. NARUŠAVANJE I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

Savremeni ustavi u svijetu propisuju veliku listu prava i sloboda, ali u većini zemalja dešavaju se narušavanja i kršenja. Prava i slobode su civilizacijsko dobro i ne bi trebalo da bude ograničenja. Ustav je zaštitnik provođenja ljudskih prava i sloboda, a u posljednje vrijeme sve je više zaštite od strane međunarodnih ugovora o ljudskim pravima.²⁹⁷

Još od stare Grčke, Protagora, Platon i Aristotel traže odgovor „zašto čovjek sam sebe ugrožava“, a Protagora kaže „čovjek je mjerilo svih stvari, postojećih da jesu, a nepostojećih da nisu“. ²⁹⁸ Navedeni filozofi su već tada nagovještavali da prava i slobode nisu za mali broj ljudi već za sve. Drugi period razvoja, a to je feudalizam je bio bez ideje o pravima i slobodama.

Tek sa pojavom Monteskeja, Rusoa i drugih, dolazi do teoretskog i praktičnog isticanja prava i sloboda. Kako kaže Ruso „svi su ljudi po prirodi jednaki i ravnopravni.“²⁹⁹

Od velike povelje sloboda i do Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, je dug period koji je pratila ogromna moć vladara.

Značajno je istaći da je u Engleskoj u 17. vijeku nastavljen proces demokratizacije, da bi i u Americi donošenjem Deklaracije o nezavisnosti, bile utvrđene bitne odredbe o nepovredivom, prirodnom i neotuđivom pravu čovjeka i zaštiti njegovih prava i sloboda.

²⁹⁵ Stojanović, Dragan, Ustavno pravo, Sven, Niš 2009, str. 368.

²⁹⁶ Kuzmanović, Rajko, isto djelo, str 227-228.

²⁹⁷ Kuzmanović, Rajko, isto djelo, str 212-213.

²⁹⁸ Protagora, spis „Istina“, filozovska hrestomatija, Zagreb 1956.

²⁹⁹ Ruso, Žan, Žak, Društveni ugovor, Beograd 1949.

Francuska 1789. Godine donosi Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina, a u uvodu se kaže da se njome normiraju, „prirodna, neotuđiva i sveta prava čovjeka“.

U Rusiji se nakon oktobarske revolucije donosi Deklaracija o pravima radnog i eksploatisanog naroda.

Ujedinjene nacije su 1945. godine svojom Poveljom utvrdile bitna prava i slobode čovjeka i građanina, a na bazi Povelje donesena je 1948 Opšta deklaracija o pravima čovjeka. 1966 godine, Ujedinjene nacije donose: Pakt o građanskim i političkim pravima, Pakt o ekonomskim, kulturnim i socijalnim pravima, Deklaracija o zaštiti djeteta, Konvencija o političkim pravima žena, Međunarodnu konvenciju o ukidanju i sprečavanju zločina i aparthejda.³⁰⁰

U Evropi je donešeno više deklaracija, Konvencija, povelja i drugih propisa o zaštiti. Najvažniji dokument je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Sve države potpisnice su dužne da svoje zakonodavstvo usklade sa istom. Dejstvo konvencije se danas proširila i na zemlje van Unije. Ustav BiH (kao Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, utvrđuje listu prava i sloboda) koja je preuzela iz Evropske konvencije.

Organi konvencije su utvrđeni samom konvencijom, a to su Evropska komisija za ljudska prava i Evropski sud za ljudska prava, a kao nadzorni organ Komitet Ministara Savjeta Evrope.

Postoji ogromna mreža izvršilaca, a to su razne vrste sudova; ustavni sudovi, sudovi za ljudska prava, ombudsman, pa i organi izvršne vlasti.

Evropski sud za ljudska prava, u skladu sa članom 56. Konvencije, formiran je 1959. godine. Postupak pred sudom je propisan članom 43. Konvencije, presude su deklarativnog karaktera. Sud ipak svojim odlukama ima jak uticaj na zakonodavstvo i pravosuđe članica.³⁰¹

³⁰⁰ Sadiković, Čazim, Evrosko pravo ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2003, str 16-18.

³⁰¹ Gomoien, Donna, Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Sovjet Evrope, 1998.

ZAKLJUČAK

Savremeni ustavi u većini država jedno poglavlje poklanjaju ljudskim pravima i slobodama. Važno je istaći i to da je ustav države unutrašnji izvor čitavog prava, pa i ljudskih prava i njihov zaštitnik. Najvažniji međunarodni dokument je Evropska konvencija o zaštiti prava čoveka i osnovnih sloboda iz 1959. godine, uključujući sve njene dopunske protokole. I pored dobre regulative i praćenja promene prava i sloboda, često dolazi do njihovog kršenja i zloupotrebe. Pravilno poštovanje ljudskih prava i sloboda doprinosi i privrednom razvoju zemlje, pravnoj sigurnosti i vladavini prava, kao i sigurnosti ulaganja stranog kapitala, a time i jačanju standarda svih država i otvaranju održivog razvoja.

U dobrom ustavnom uređenju država svojim merama razvojne ekonomske i socijalne politike podstiče povećanje ekonomskog i socijalnog blagostanja građana. U vladavini prava, pravnoj sigurnosti i primeni ljudskih prava, ekonomsko uređenje se zasniva na svim oblicima svojine, na jedinstvenom tržištu robe, rada i kapitala, kao i na samostalnosti preduzeća i svih drugih oblika organizovanja.³⁰²

LITERATURA

1. Bakšić-Muftić Jasna, Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2002;
2. Gomien, Donna, Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Savjet Evrope, 1998.;
3. Jakšić, Aleksandar, Evropska konvencija o ljudskim pravima, Pravni fakultet, Beograd 2006 godina;
4. Kuzmanović, Rajko, Eseji o ustavnosti i zakonitosti, Pravni fakultet, Banja Luka, 2014 godina;
5. Kuzmanović, Rajko, Ustavno pravo, Pravni fakultet, Banja Luka, 2022 godina;
6. Marković, Ratko, Ustavno pravo, Pravni fakultet, Beograd, 2010 godina.
7. Sadiković, Čazim, Evropsko pravo ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2023 godina;
8. Protagora, spis „Istina“, filozofska hrestomatija, Zagreb 1956 godina;
9. Ruso, Žan, Žak, Društveni ugovor, Beograd 1949 godina;
10. Stojanović, Dragan, Ustavno pravo, Sven, Niš 2009 godina;
11. Ustav Republike Srpske, Narodna Skupština RS, Banja Luka 2014 godina;
12. Ustav Republike Srbije, Beograd, Savremena administracija, 1997 godina;
13. Ustav Bosne i Hercegovine, Fondacija Konrad Adenauer, 2010 godina.

³⁰² Ustav Republike Srpske, Narodna skupština RS, 2014, član 50, str 33-36.